

velem, nekem:

jöttem

haza abból a hajdani szanatóriumból,
 ahol Kafka meghalt, kinéztem ott nem is olyan rég egy ablakon – örök érvény!
 általánosság etc. – valami fákra, melyeket még ő
 látott, „a végén”, az épület most múzeum, irodalmi ház,
 jöttem vissza, és a Freudenaу mellett vitt utunk. Kinéztem
 a jármű ablakán, színes vállakat, fejeket láttam, ringtak, a zsokék, közelebb az éghez,
 ahol Szpéró, mondjuk, van, a Pipi Néni, a többiek, vagy valami képzetes helyhez,
 ahol őket gondolhatom, bár ezt nagy, növekvő önvédelem övezi már,
 ritkán gondolok effélett, inkább... Hát inkább kimentem a Freudenauba
 stb. Ezek lettek a váltott lovak: nem a lovak, hanem ők, de már mégsem
 ők, csak a lovak, ez lett „az Hommage”, és most azon kapom magam, hogy
 – mintegy vénségemre – fel akarom találni: az író csak tessék,
 szóljon hozzá a nagy kérdésekhez, járjon ki-be a Borromäus-Platz
 kapuján, és a kricai kasszáknál és monitoroknál próbáljon
 – legalább hamar választ ígérő – jövőkutatásokat végezni,
 a lehető legcsekélyebb alapon. Amire futja, és hűlő vetés.

Jászay Antal

A LUSTA ÖNKÉNYURALOM DICSÉRETE

Léderer Pál fordítása

Amikor a VI. században a majdani Velence lakosainak ősei a rájuk zúduló lombard áradat elől menekülőben végül letelepedtek Rivo Alto, Torcello és Malamocco szigetén, a bizánci államigazgatás tribunusai s egyéb tisztviselői hamarost utánuk nyúltak, hogy újfent bekebelezzék őket a Birodalomba. Ravenna uralma alatt is maradtak egészen annak 751-ben bekövetkezett elestéig. Első dózséjük, ki 697-ben emelkedett e tisztségre, nem volt sem a nép választottja, sem egy születőfélben lévő oligarchia hatalmának letéteményese. A Keletrómai Birodalom tisztje volt. A jeles családok jobbára a tribunusok leszármazottjai voltak – legalábbis ezt állították magukról, a császári házzal való kötelékből merítve presztízst és legitimitást. Még a csoportokba verődött népességnek szervezeti keretet adó legkorábbi kezdemények, az egyházközségek is egy olyan társadalomszerveződés csírái, melyet a velenceiek sajátjukénak tekinthettek; még azok is a gradói pátriárkának tartoztak engedelmességgel, ezzel is demonstrálva a politikai kötelék mindenhatóságát. A közhatalom szilárdnak mondható struktúrája kétségkívül nem a helyt született, hanem örökségként maradt rájuk, a klasszikus idők műveként, melyet – hála a Pó és az Adige zavaros és veszélyes torkolatvizeinek – megkíméltek a barbár inváziók, s amely csak igen vékony szálakon kötődött az érdekeltek

saját preferenciáihoz, valamiféle „közakarathoz”. Az állam, hogy úgy mondjuk, fontosságban felülmúlta a társadalmat.

Csak két-három évszázaddal később tette fokozatosan lehetővé Konstantinápoly kanyatlása, egyszersmind Velence fejlődésének nagy hajtóereje, hogy ez utóbbi város-államként kibontakozzék, mely cselekedeteiben szuverén, s magamagát autonóm módon kormányozza, jóllehet – mint minden nem teljesen homogén entitás esetében – az (ön)kormányzásban a népességnek csak egy része (esetenként csak egy törpe kisebbsége) vesz részt.

Híres várostörténetében¹ Frederic Lane ironikusan jegyzi meg, hogy államiságának birodalmi folytonossága ellenére a velencei közgondolkodás szükségét érezte, hogy – önnön megnyugtatójára – kitaláljon magának egy társadalmi szerződésen alapuló eredettörténetet. Ezer évvel megelőzve a plymouthi Alapító Atyákat, akik új hazájukat – a történelemben elsőként (sőt valószínűleg egyedülálló módon) – tényleg valamiféle társadalmi szerződés alapjain építették fel, a leendő velenceiek – így szól a fáma – alighogy megérkeztek szigeteikre (mit sem törődve a családok és társadalmi helyzetek közötti különbségekkel), megválasztották első dózséjukat, és testvéri közösséget hoztak létre. Legalábbis erről számol be a XIV. századi krónikás, Andrea Dandolo, aki ezzel úgyszólván hitelesíti a nép hitét egy hajdanvolt alapító és alkotmányozó nemzetgyűlés létezésében.

Oksági mítoszok

Az efféle mítosz csak egyike annak a számtalan formavariánsnak, amelyek révén egy kormányzat legitimitása ideológiai tartalmakkal gazdagítható. Hogy a vezér képes legyen vezetni, alattvalóit pedig arra ösztökélni, hogy kövessék – már ez sem semmi. Még ennél is jobb, ha családfáját – a történelem előtti múltunkban oly szép számmal előforduló akrobatikus nemzési teljesítmények révén – a törzs totemállatáig tudja visszavezetni. Ha a király kisajátítja s magáévá teszi a feudális nagyurak s egyéb hatalmi tényezők erejét és gazdagságát, ha a versengő sokközpontúság helyébe a társadalmi struktúrák bizonyos „normalizálását” lépteti – ez lehetőséget teremt arra, hogy a társadalmak kihordhassák a nemzetállamot. De mennyivel elfogadhatóbb és kielégítőbb a belátó elme számára, ha a király mindezt isteni joggal teszi! Ha létezik közrend, s ha a törvények adott szövevényének a tömegek tisztelettel adóznak, ez valamiféle legitimitást kölcsönöz mindazon kormányzatoknak, amelyek – akár megalkotói, akár csupán örökösei e törvényeknek – elegendő erővel rendelkeznek ahhoz, hogy megsértésüktől józanul eltanácsoljanak. Ám a pusztá tényekből fakadó legitimitás, amelyre (ahogy hatalmuk az idő múlásával megkopik) még a despotikus államok is haszonnal hagyatkoznak, úgyszólván szakrális legitimitással fordul át, ha az alattvalók (akiket a hazafiságra nevelés segíthet ebben) hajlandók úgy látni, hogy ők maguk voltak azok, akik – a legutolsó nagy nemzeti megrázkódtatás (lett legyen ez győzedelmes forradalom vagy tisztító erejű háború) idején közös megegyezéssel – életre hívták a közhatalmat, hogy az a közösség nevében kormányozhasson.

A közhatalom társadalmi szerződésből való eredeztetésének intellektualizáltabb és kevésbé „nemzetiszínű” változata a történelmi kauzalitás gondolatmenetére épít. Legyen egy adott *Y* eseménylánc (azaz események olyan többé-kevésbé értelmezhető sorozata, mely nem teljesen szabály- s törvényszerű – vagyis amellyel akár az is megtörténhetett volna, hogy nem következik be) egy adott *Z* jelenség „oka”. Legyen továbbá *X* ennek a *Z*-nek valamely *elégletes* oka. Az ember hajlamos belemenni: „mintha” *Z*-t *X* „okozta” volna. Még arra is hajlamosak vagyunk, hogy gondolkodásunk az ellen-

kező irányban tapogatózzék, s azt állítsuk: *mivel Z, tehát X.* Ami – valljuk meg – az előzőnél is merészebb gondolati vállalkozás.

Ez az eljárás mód jelentős vonzóerőt gyakorol a történeti tények véletlenszerű összevisszaságában utat veszve tévelygő rendszerető elmékre, valamint az ideológusokra. (A két csoport gyakorta ugyanazokból a személyekből áll.) Ilyen gondolati úton lehet olyasfajta következtetésekre eljutni, hogy Franciaország azért veszítette el a maga „második százéves háborúját”, mert egy időnek előtte túlsúlyossá vált államigazgatási bürokrácia megfojtotta gazdasági potenciálját. Így fordult mindig, rendre, vallásossága miatt, Alekszandr Nyevszkij, Rettegett Iván, I. Miklós vagy Brezsnyev Oroszországa a Nyugat ellen. Így váltak – hogy az adriai paradigmához térjünk vissza – a gazdaságföldrajz parancsoló adottságai a velencei állam létrejöttének – sőt: a maga sajátos formában létrejöttének – is okává. Ha nem létezett volna „mindig is”, a történelem valós eseménysorozatainak köszönhetően – kellő időben, szükség szerint, kitalálták volna. Annál jobb (bár ki tudja!), ha az érdekeltek azt hiszik, hogy ők maguk hozták létre.

A kauzalitás e sémája szerint mit sem számít, hogy egy állam létrejötte *ad hoc* tényekre és körülményekre nyúlik vissza. Ha e tények és körülmények (s ha ezek nem, hát mások!) nem vezettek volna ide, kitalálták és létrehozták volna mint a társadalmi szerződés termékét. Ha pedig így van, akkor a tényekben gyökerező legitimitását csak megerősíti egy, az érintettek preferenciáiból fakadó etika. Végére is minden szerződésről elmondható: meg nem köttethetett volna, ha a részt vevő felek nem akarták volna, hogy megköttessék. Már csak azt kell kimutatni, hogy a társadalmi szerződés (legalábbis alapvető pontjait illetően) látens alapja minden, racionális lények alkotta közösségnek, vagyis minden olyan lények alkotta közösségnek, akiknek választásai és preferenciái koherens rendszert alkotnak. A társadalmi szerződés nagy elméleti szakértői közül (Aquinói Szent Tamástól, Pufendorftól egészen Rousseau-ig) egyedül Hobbesnak sikerült az ilyen értelmű bizonyítást kikezdhetszerűen végigvezetnie. A *közhatalom legitímításának* modern elmélete tulajdonképpen az emberek közötti, Hobbes által tétélezett kölcsönhatások általánosított formája, amelyekben nemcsak (a LEVIATHAN-ban leírtak módjára) a civil társadalmon belüli békés együttélésre törekednek, hanem ezen túl a kívánatos javaknak egymás mellett meglenni képes együttesét – a maguk világainak legjobbját – is keresik.

A *mindenki által kívánatosnak tartott és elfogadott egyetemes kényszerhez* a legrövidebb út a közjavakon keresztül vezet. Ennek feltétele, hogy a „közjavak” kategóriáját kellően tág értelemben kezeljük, tágabban, mint a „tisztá” közjavak keserves agymunkával kitalált elmeszüleményeit (mely gyanús kategóriának egyes szerzők még a létezését is kétségbe vonják).

Közjavak, magánjóságok

Minden jóságnak jellegzetes tulajdonsága, hogy a hozzáférés korlátozása – többek között és legfőképpen abból a célból, hogy élvezetétől elzárják azokat, akik nem fizetik meg az újratermeléshez szükséges árat – többé-kevésbé nehézkes, tehát *költséges*. A szabad távozást meggátoló pénztárákat helyezni a szupermarketek kijáratához, vagy kalauzokat alkalmazni a vonatokon kétségkívül költségigényes – ámde a miénkhez hasonló gazdaságban kifizetődő – vállalkozás. A pénztárák jóvoltából a vásárlók fizetnek, mielőtt a portékával eltávoznának. Hála a kalauz tevékenységének, az utasok megveszik a jegyet, mielőtt a vonatra felszállnának. Mindezek híján vagy közszolgáltatásként kellene nyújtani a szupermarketekben található árukészletet, illetőleg a vasúti utazást, vagy az egészről le kellene mondani.

Kizárni egy adott jószág haszonélvezetéből azokat, kik nem tudják vagy nem akarják megadni az újratermeléséhez szükséges hozzájárulást – ennek pénzben kifejezhető költsége, de kevésbé kézzelfogható „ára” is lehet. Ilyen ár például az a kínosan kényelmetlen helyzet, melyet a pénzre hivatkozó kizárás hozhat. A közvélemény nagyon rossz szemmel nézné, ha a játszóterekről kiparancsolnák a szegények gyerekeit, hogy a játszótérrel a majdani belépti díjakra kacsintva finanszírozhassuk.

Az egyes jószágok nem köz- vagy magánjavak. Mindegyik eltérő mértékben ez is, az is. Ez a mérték csak a kizárás „költségességének” függvénye. A költség részint a jószág technikai természetétől függ, de ezen túlmenően gazdasági és kulturális változók együttese is megszabja; így aztán egy adott jószág a körülményektől függően kezelhető (kizárásra törekvő) magánnak is, (befogadni igyekvő) köznek is. Bizonyos javak, mint például a közbiztonság vagy a nemzetvédelem, a miénkhez hasonló civilizációkban mindig közjavakként állnak rendelkezésre, még akkor is, ha technikailag könnyű lenne kizárni a rendőri védelem vagy a légelhárítás szolgáltatásából a fenntartásuk, működtetésük költségeihez hozzá nem járuló, „potyázó” háztartás lakását.

A politikai akarat – bölcsen vagy megfontolatlanul – maga is élhet ezzel az elvel, és közjavakká minősíthet olyan jószágokat is, amelyeknél a kizárási költségeket alacsonyan lehetne tartani, amelyek tehát könnyen idomulnak a piaci csereviszonyokhoz. Az iskolát csak a tandíjat fizető gyerekek (a gazdagok és az ösztöndíjasok) előtt megnyitni; csak azokat a betegeket ellátni, akikről feltehető, hogy képesek az orvos vagy a kórház számláját kifizetni; mindez olyan ellenőrzési és számviteli költségeket von magával, amelyek – minden egyebet azonosnak feltételezve – ki tudja, talán alacsonyabbak, mint a megfelelő közszolgáltatási adminisztráció költségei. Mindazonáltal egyéb megfontolások – melyeknek akár csak madártávlati áttekintése is túlságosan messzire vinne – számos országot, úgy látszik, arra vezetnek, ragaszkodjék ahhoz, hogy ifjú állampolgárainak oktatása ingyenes (sőt kötelező) legyen; az egészségügyi szolgáltatások terén pedig az Egyesült Királyság valamennyi betegbiztosítási rendszerrel szemben előnyben részesíti az ingyenességet.

Az efféle gyakorlat logikájának szélsőséges változata az a kommunizmus által megjövendőlt állapot, amelyben mindenféle kizárás, kirekesztés elfogadhatatlannak nyilvánítottatik (vagyis, egy nagyon sajátos értelemben: túlságosan nagy ára van), de egyzersmind feleslegesnek is, hiszen a történelemfejlődés e szakaszában a javak szükségessége már túlhaladott állapot, a javak összességükben mind közjavakká válnak, melyeket a közszolgálat mindenkinek „szükségletei” szerint nyújt, teljesen függetlenül azon viszonzatszolgálatoktól, amelyeket az egyén a közösségnek „képeségei” szerint teljesít.

Nemcsak azt állíthatjuk, hogy minden jószág – technikai jellemzőitől függetlenül – a közjavak közé sorolható, de azt is, hogy mindegyik egyszerre és változó arányokban lehet magán- és közjószág, ha költségvetési támogatások alakjában, újraelosztási politikák következtében vagy a társadalmi játékszabályok kényszeréből következően előállítási költségeinek egy részét nem elfogyasztója fizeti meg, hanem mások. Ebben az esetben a szóban forgó javak „részlegesen szabad” rendelkezésre állnak: felerészt közjószágok. Egy nagyon fontos felerészt közjószág (bár ezt a természetét vajmi ritkán ismerik fel) a társadalmi játékszabályok következményeként áll elő. Ez pedig a társult munka (és általában a kooperatív tevékenység) bérezése. Hogy az egyes alkalmazott milyen mértékben járul hozzá az értékteremtéshez, nehezen megragadható; mérése, ellenőrzése, vizslatása – normális emberi viszonylatok között – meglehetősen zavarbaejtő. Túlságosan „sokba kerül” – legalábbis a jó modor árfolyamán mérve – kizárni a rossz munkást abból a felerészt közjószágból, amit a félig megérdemelt kereset jelent.

Így hát inkább mindenki megkapja a fizetését, melynek nagysága sok mindennek lehet függvénye (a szokásoknak, a hierarchiának, az életkornak, a diplomák számának stb.), de a létrehozott értékhez nincs köze. Ami más szavakkal azt jelenti, hogy – mint a társadalmi együttélés annyi más viszonylatrendszerében – itt is célszerűnek látszik eloldani egymástól fizetséget és erőfeszítést, hasznot és költséget, elkötelezettséget és kötelességet, egyéni üdvöt és egyéni áldozatot.

Az ilyestajta, etikai érzékünk szerint igencsak szorosan egymáshoz kapcsolt dolgoknak efféle szétválasztása – nos, ez a közjavak problematikájának lényege. Enélkül nem léteznék politika, mert mindazon interakciók, melyek nem érzelmi természetűek, elsődlegesen piaci tranzakciók formáját ölténék, s a számlálhatatlan magánszerződés szövedékét nem kellene, hogy kordában tartsa egy társadalmi szerződés.

A „közjavak” játszámja

Ha hallgatólagosan elfogadjuk, hogy egy ténylegesen vagy potenciálisan a közjavak körébe sorolható jószághoz való hozzáférés „leválasztható” annak a hozzájárulásnak megkövetelésétől, amelyet e jószág újratermelése igényel, akkor – „természeti” állapotok között – minden egyén két alapvető opció között választhat: „lerója” vagy sem a maga hozzájárulását (függetlenül attól, hogy pénzben kell-e ezt megtennie, erőki-fejtésben, tudásban, civilizált viselkedésben, a vállalt kötelezettségek tiszteletben tartásában vagy egyéb módokon). Előfordulhat, hogy e két alapvető választás kevercsére adjuk voksunkat, vagyis hozzájárulunk ugyan, de a „kelléténél”, a „részünknel” kevesebbel. Hogy érvelésmódunkat ne tegyük túlságosan bonyolulttá, ezt az eshetőséget ki fogjuk hagyni fejtegetéseinkből, mint ahogy eltekintünk annak a problémának megvitatásától is, hogy mi a „méltányos” hozzájárulás mértéke, bárhogy (akár a közösségen vagy csoporton belüli szokásjogra, akár alkutárgyalások eredményére, akár az illemre s jó modorra hivatkozva) határozzuk is meg a méltányosságot.

A közjavak vonatkozásában egy adott személy és a „többiek” között létrejöheto interakció – némi egyszerűstésekkel – egy nem konstans összegű játék modelljében ábrázolható (vagyis ahol a nyereségek összege nem feltétlenül egyenlő a veszteségekével): Ebben a játszámában, melyet *A* és *B* játszik egymás ellen, *B* jelképezi mindazokat a „többieket”, akik *A*-val szemben állanak. Mivel mindkét játékos két lehetőségből választhat, négy kimenetel lehetséges, amelyeket – 1-től 4-ig számozva – *A* preferenciáinak sorrendjében adunk meg. (*B* preferenciáinak sorrendje: 4), 2), 3) és 1).)

B

		<i>B</i>	
		hozzájárul	nem járul hozzá
<i>A</i>	hozzájárul	② közjavak	④ élősködő balek
	nem járul hozzá	① balek élősködő	③ hiány

- ① *A* (élősködő) kihasználja *B* (balek) hozzájárulását
- ② *A* és *B* egyaránt nyer a közjavak igénybevételeből
- ③ Hiányoznak a közjavak
- ④ *A* (balek) hozzájárulását *B* (élősködő) kihasználja

B lehetséges stratégiáival szemben *A*-nak mindkét esetben előnyösebb ügy döntenie, hogy nem járul hozzá a közjavak költségeihez, ez pedig egyértelműen az ① vagy ③ cellában jelöli ki a helyét. (Ha hozzájárulna, akkor a számára mindenképp kedvezőtlenebb ② vagy ④ cellába kerülne.) Így viszont, ha *B* hozzájárul, *A* az ① cellába kerül (ami számára kedvezőbb helyzetet jelent, mint a ② cella), ha meg nem járul hozzá, akkor a ③ cellába (ami kedvezőbb számára a ④ cella lehetőségénél). Hasonló megfontolás bizonyítja, hogy *B*-nek minden esetben érdeke a nem hozzájárulás stratégiáját választani, hiszen *A* bármely opciója mellett rendre előnyösebb helyzetbe kerül így, mint ha hozzájárulna. *A*-t és *B*-t optimális stratégiája egyaránt a ③ cella egyensúlyi helyzete felé vezeti. (Vagyis ahhoz az egyensúlyi helyzethez, amikor – hozzájárulások hiányában – a közjavak teljesen vagy részlegesen hiányoznak.) Látható, hogy az ellentétes stratégia – ha mindketten szigorúan tartanak magukat hozzá – lehetővé tenné nekik, hogy a ② cella nem stabil helyzetében találkozzanak, amely mindkettőjük számára kedvezőbb kimenetel lenne. Sajnos azonban mindaddig egyikük sem választhatja racionálisan azt a stratégiát, amely a ② cellához elvezethetne, ameddig a másiknak szabadságában áll az ellentétes stratégiára voksolni. Márpedig a választások és preferenciák koherenciájának kérlelhetetlen logikája azt diktálja.

Általános szabályunk, mely szerint „természeti állapotban” nem lehet közjavakat előállítani, a szó szigorú értelmében persze nem „szabály”, csak tendencia. A „közjavak” játszójának lehetnek más megoldásai is. Az egyéb lehetőségek között még egy sajátlagosan kooperatív játékszerűsége is sor kerülhet (bár korántsem bizonyosan), ha a játékban részt vevők személyesen ismerik egymást, s feltételezik, hogy ilyenféle játékokban máskor is szembetalálkoznak majd egymással. Más szavakkal: a lojális együttműködés, az önkéntes erő kifejtés, a megállapodások tiszteletben tartása (még a nem igazán kedvezőké is), a jó magaviselethez vonatkozó előírások betartása még közhatalom híján is képes lehet arra, hogy kényszerítő erővel hasson a résztvevők választásaira. Mindehhez még csak feltételezni sem kell egyfajta etikai érzék létezését (melyet nem feltétlenül az intelligens érdek vezérelne, hanem mondjuk a vallás, a becsületesség vagy a jó nevelés részeként besulykolt reflexek). Korlátozott létszámú csoportokon belül (ilyen a klán, a falu, az iskola, az ezred, a klub) előfordulhatnak kooperatív stratégiák; esetleg egy kartellen, egy foglalkozási ágazaton vagy szakmai szakszervezeten belül is (bár itt már nehezebben) – de már tökéletesen összeegyeztethetetlenek a névtelenség diktálta viselkedésekkel, mely névtelenség a nagyszámú és kevésbé strukturált csoportok tagjainak szomorú osztályrésze.

A társadalmi szerződés megkötései

Egy társadalmi szerződésnek – ha meg kíván felelni a közjavak dilemmájától frusztrált szerződő felek igényeinek – legalább három megkötést kell tartalmaznia.

1. Biztosítania kell a hatalmi erőszak monopoliumát. Ehhez tartósan meg kell oldania a szerződésben részt vevők lefegyverezését és a fegyvereknek egy közhatalmi kéz számára való biztosítását. E megkötés arra szolgál, hogy a szomszéd ne nyilváníthatson érvénytelennek egy egyezséget, ne rúghasson fel egy szerződéses megállapodást anélkül, hogy visszatartó erejű szankciók torolnák meg.

2. Valamennyi, a közérdeket érintő ügyben alá kell rendelni az egyéni választás polgárjogát a társadalmi döntéseknek.² E megkötés teszi lehetővé, hogy a közjavak szolgáltatását még azokban a hiány- és vészhelyzetekben is biztosítani lehessen, amelyekhez az egyénileg racionálisnak minősíthető választások óhatatlanul elvezetnének.

3. Le kell szögeznie a társadalmi döntések szabályait, azaz egy alkotmányt, amely meghatározza, hogy az adott alternatívák közül (például, hogy jobb vagy bal oldali közlekedés mellett döntünk-e, vagy netán mindenki a tetszése szerinti oldalon közlekedik) melyik az az egy variáns (például a jobb oldali közlekedés), amelyet társadalmi döntésként, a társadalom által elfogadott választásként definiálnak, vagyis azon általános elkötelezettséggé, amelyhez az egyéni választásoknak igazodniuk kell. Ilyesfajta szabályok számtalan változatban képzelhetők el. Vegyük a politikai szabályok univerzumának egyik dimenzióját: hivatkozhatunk arra a szerződéstípusra, amely egyetlen személyt ruház fel a népképviselő jogával: a diktátort vagy az egyeduralkodót (akinek teljhatalmában áll eldönteni és megszabni, hogy mandátumát hogyan gyakorolja); arra, amely egy meghatározott kisebbséget ruház fel ezzel a joggal (a meghatározás módja szerint e kisebbség lehet a vének, a gazdagok avagy a kegyes életűek tanácsa). Hivatkozhatunk viszont – ezek ellentettjeként – arra a szabályra, amely nem ismeri el a hatalomátruházás intézményi lehetőségét, ahol mindenki megőrzi vétőjogát, ahol tehát csak a teljes egyhangúsággal elfogadott választások minősülhetnek társadalmi döntésnek.

Szemben azzal az elterjedt nézettel, mely a társadalmi szerződést egyetlen szabálytípussal, a demokratikus szabályrendszerrel téveszti össze, e téren, úgy gondoljuk, nemcsak egyetlen megoldás lehet koherens. Lényegüket tekintve nem demokratikus szabályok is összeegyeztethetők a társadalmi szerződés elveivel. Mindazonáltal a szélsőséges logika diktálta szélsőséges szabályok (s a parancs jogának logikája éppoly szélsőséges, mint az egyhangú döntésé) mértéktelen erények és bűnök kockázatát villantják fel: ezért csak elvétve választják a szélsőséges szabályokat a józan középútiak helyett.

Ahhoz, hogy a társadalmi szerződés akkor is megfelelhessen a szerződő felek ígéreteinek, ha a peremfeltételek vagy a szerződők elvárásai megváltoznak, a társadalmi választások szabályrendszerére vonatkozó megkötésnek tartalmaznia kell a saját érvénytelenítésére és megváltoztatására vonatkozó alkotmányos módosítások lehetőségét is – ha úgy tetszik: egy metasabályt. Ha az alkotmányos szabályozás valamiféle erényöv szerepét játssza, akkor annak a kulcsát a metasabályban leheljük.⁹

A politikai rendszer „érzékenysége”

Az „egyéni preferenciák summája”, illetőleg a „közakarát” eléggé bizonytalan, sőt talán tartalmatlan fogalmak ahhoz, hogy a társadalmi választások bármely szabályrendszerre vindikálhassa magának a jogot az egyik vagy a másik (esetleg mind a kettő) képviselőre. A közhatalom mindazon formáitól, amelyek a fentebb vázolt szerződéses keretekbe valahogy beleférnek, csak önkényesen lehetne megtagadni a „képviselői kormányzás” titulását. A különbség a szerződő felek hatalmával felruházott *fejedelem* és az ő akaratukat szolgáló *respublikai kormányzat* között mindaddig pusztá szó marad, amíg nem lehet kimutatni, hogy az egyik „megvalósítja a közakaratot” (másként fogalmazva: „Maximalizálja a preferenciák összegét”) – a másik pedig nem.

Másrészt viszont igenis lehet – s hozzá nagyon is valóságos – különbség (melynek akár operacionális jelentést is adhatunk) a szerződő felek készítéseire, nézeteire, kívánalmaira agilisan reagálni és válaszolni képes kormányzat és egy olyan kormányzat között, mely mindezekre kevéssé vagy egyáltalán nem válaszol. E különbséget a politikai rendszer *érzékenységi* fokának nevezhetnénk.

Vázlatosan azt mondhatnánk, hogy a három lehetséges kormányzati típusból kettő:

az, amelynek hosszú lejáratú, netán örök időre szóló mandátuma van, és az, amely csak az egyhangúan megnyilvánuló igények kielégítésére jogosult, kevésbé reagál a társadalomban megnyilvánuló érdekekre és preferenciákra, mint az, amelyet az egyszerű szótöbbségű akaratnyilvánítás bármely pillanatban visszahívhat. Az abszolút monarchia meg a *liberum veto* mindenkire kiterjedő rendszere – ez is, az is kevésbé „érzékeny”, mint a demokrácia.

Tételezzünk egy adott érzékenységtől közhatalmat, melynek nincsenek ugyan egyenlősítő törekvései, de közszolgáltatásai a közjavak és kvázi közjavak természetéből következően bizonyos újraelosztó hatással bírnak. E hatás komponenseire bontható: egyesek számára tiszta nyereségként jelentkezik, másoknak tiszta veszteségként,⁴ s a két csoport között marad egy úgymond semleges réteg, amelyre a tranzakció nincs – vagy (s ez az, ami igazán fontos) ő maga azt hiszi, hogy nincs – kihatással. Feltesszük továbbá, hogy míg a nyertesek kedvezőbben vélekednek a közszolgáltatások kiterjesztéséről, mint a vesztesek, a köztes réteget alkotók csoportja, egyedül nyers „anyagi” érdekeiktől vezéreltetve, ideológiailag közömbös mind a beavatkozásait minimumra szorító *Éjjeliőr-Állammal*, mind a *Gondviselő* (azaz: jóléti) *Állammal* szemben. A kettő közötti különbségeknek sem önmagukban, sem pedig a mások jólétére gyakorolt hatásuk vonatkozásában nem tulajdonít értéket. Mindezen megaszorításokat csak az érvelés szigorja érdekében tesszük; nem óhajtjuk következtetéseink igazolását azzal megkönnyíteni, hogy egyes szereplőkről feltételezzük: érdekből vagy meggyőződésből klerikálkapitalista vagy szociálfasiszta szörnnyetegek.

Ha a „semlegesek” rétege megfelelő súllyal képviseli saját érdekeit, egy „érzékeny” Állam – *ceteris paribus* – mindig hajlani fog arra, hogy a magánszektor terhére terjeszkedjék. Az, aki szakmai vagy családi helyzetéből vagy netán személyes ízlése okán valamely *n* közjóságnak több értéket tulajdonít, mint a közjavak átlagának, hiába közömbös a közszolgáltatások általános kiterjesztésével vagy korlátozásával szemben, mégis mindig érdekében áll, hogy az adott *n* szolgáltatás kiterjesztését követelje, hiszen ha ez az *átlagnál dinamikusabban gyarapodik*, akkor az illetőnek a közjavak összességéből húzott haszna az összköltségekből vállalt terheinél nagyobb mértékben növekszik.

Ez az állítás (népszerű visszhangját fellelhetjük a kategoriális érdekek egymást túllicitálása elleni tehetetlen morgolódásban) annyira evidens, hogy már-már közhely. Ha itt most nem kevés fáradtsággal igyekeztünk igazságát bizonyítani, csak azért tettük, hogy előkészítsük a terepet néhány további, kevésbé banális tézishez, melyeket az alább következőkben adunk közre.

Az „ajándékok” játszámja

Ha a semleges és ideológiamentes réteg egy adott személye vagy csoportja (jelöljük megint *A*-val) teljesen átlagos képviselője a társadalomnak, akkor nincs „saját” érdeke, akkor minden közjóságnak egyforma (marginális) értéket tulajdonít.

E hipotézis szerint (mely szigorúbb annál az előzőnél, ahol figyelembe vettük az „átlag” eltérő érdekeit) milyen lesz *A* racionális magatartása egy olyan kormányzattal szemben, amely valamennyire is érzékeny a civil társadalom felől érkező követelésekre?

Fogadjuk el, hogy a társadalmi választások érvényben lévő szabályrendszere nem írja elő, hogy az Állam *csak* akkor tehet jót valamely tagjával, ha ezt a többiekkel is megcselekszi.⁵ „Jót tenni”: ez – a kifejezés általános értelmében – nemcsak a közjavak és kvázi közjavak fokozott kínálatát jelentheti, hanem olyan szolgáltatásokat és az (el-

osztási) politika olyan változtatásait is, amelyek, sokak kizárásával, egyes személyeknek vagy csoportoknak hoznak csak hasznot – vagyis beletartozik a fogalomba az „ajándékozás” is. *A*-t, mint azt fentebb láthattuk, közömbösen hagyja az újraelosztás. Nem tiltakozik az ajándékok ellen, de úgy ítéli, hogy (mindent összevéve) a kapott ajándékért az utolsó fillérig megfizeti az árat. Ha azonban *B* korábbi, újabb ajándékot kapna, *A* úgy ítéli, azt is részben vele fizettetnék meg. Ha fej – nem nyer semmit, ha írás – egy keveset veszít.

Más szavakkal, *A* okkal vagy ok nélkül, de olybá veszi, hogy a politikai folyamat aszimmetrikus, „biceg”, főleg mások számára kifizetődő. Oly kiábrándult feltételezés ez, mely első ránézésre aligha alkalmas arra, hogy *A*-t a beavatkozó politika, a jóléti állam szenvedélyes hívévé tegye. Ha mégis ekként viselkedik majd, annak oka, hogy akaratától független mechanizmusok hajtják efelé. E mechanizmusokat foglalja össze a következő „játék” modellje.

A-nak két lehetséges stratégiája van: kérjen vagy ne kérjen „ajándékot” az „érzékeny” Államtól. Opcióját úgy kell megválasztania, hogy számításba vegye a sok-sok *B* választásának a játék végeredményére gyakorolt hatását, miközben nem ismerheti biztosan ezeket a választásokat. Egy politikai úton megfogalmazott kérés vagy a) hatástalan marad, s ez esetben vagy megismétlik, vagy elállnak tőle; vagy b) ajándékot eredményez a kérő számára. Két játékos – ha mindegyiküknek két stratégiája van – négy alternatív eredményhez juthat, nevezetesen az alábbiak szerint.

B

		kér	nem kér
<i>A</i>	kér	② Gondviselő (jóléti) Állam	④ mindenki a pénzénél
	nem kér	① ajándék balak	③ Éjjeliőr- Állam

- ① *B* kér, *A* nem: *B* ajándékot kap, *A* kiszákmányolódik
- ② *A* is, *B* is kér: működésbe lép a Gondviselő Állam
- ③ Se *A*, se *B* nem kér: az Éjjeliőr-Állam nem avatkozik be
- ④ *A* kér, *B* nem: mindketten „pénzüknél maradnak”

A számára – mindazok szerint, amit tudhatunk róla – ④, ③ és ② nem jelent különbséget. Nem tartja ④-et jobb üzletnek ③-nál, mivel nem hisz az ajándékok ingyenességében. Nem tulajdonít pozitív vagy negatív értéket az állami szerepvállalás méreteinek, vagyis ③ és ② az ő szemében egyforma, ② azonban előnyösebb kimenetel számára ①-nél, mert ②-ben (mintha csak Alice Csodaországában lennénk, ahol „mindenki nyert és mindenki kap díjat”) az újraelosztás egyensúlya mellett ő még a „pénzénél maradhat”. ①-nél viszont ez már koránt sincs így. Az egyensúly *B* javára billen, és *A* – aki kénytelen megfizetni *B* ajándékainak egy részét – hátrányos helyzetbe kerül.

Mivel ②, ③ és ④ mind egyformán jobb ①-nél, *A* racionálisan arra az opcióra kényszerül, hogy „kérjen”, ami (*B* választásától függően) a ② vagy ④ kimenetelhez vezet.

B-nek ① a leginkább kedvére való, szemlátomást ez a legkedvezőbb számára. Ami a további kimeneteket illeti, nem ismerjük eléggé a preferenciáit, hogy kitalálhassuk, milyen sorrendben részesíti őket előnyben. Ha netán mind ③-at, mind ④-et egyaránt előnyben részesíti ②-vel szemben, ebben az esetben bizonytalan lehet, hogyan döntsön a „kérni – nem kérni” dilemmában. (Hiszen a ④–③ oszlop nem feltétlenül előnytelesebb a ②–① alternatívánál.) Ellenkező esetben viszont, akár csak *A*-nak, racionálisan neki is azt kell választania, hogy „kér”.

A a filmburleszkekből jól ismert helyzetben találja magát. Ott áll a lefelé vivő mozgólépcsőn, s hasztalan nyargal fölfelé, nem jut feljebb. Mégsem hagyhatja abba, mert akkor rögtön lefelé vinné a lépcső. Politikai magatartása a jóléti állam bővítése irányába fogja őt vinni, anélkül hogy azt remélhetné, valamicske tiszta hasznot húz majd ebből, s anélkül, hogy bármiféle ideológiai elkötelezettség hajtaná efelé.

A „deficitek” játszója

Hogy világosabban bemutassuk azt az ideológiai meggyőződést vagy nyereségorientáltságot nélkülöző, „jobb híján” és „akarata ellenére” tanúsított magatartást, amelyet a közjavak elosztásának mechanizmusa az átlagemberre rákényszerít, az „ajándékok” játszója után vizsgáljunk meg egy másikat is, ahol az egyes játékosok választhatnak a „kevert” és a „tisza” stratégia alkalmazása között. Előbbiben változathatják, hogy ajándékot vagy adócsökkentést kérjenek, az utóbbi „tisza” stratégiában csak adócsökkentést kérhetnek. *A* és *B* játékos választásainak interakcióját a „deficitek” játszójának kimenetelmátrixa szemlélteti. Ez a mátrix igyekszik mélyre hatolni a jelenség alapjai mögött meghúzódó, korunkra annyira jellemző logikának, mely történelmünk egészén is végighúzódik. Érthetőbbé teszi, miért emelkedik úgyszólván emberemlékezet óta a nemzeti jövedelemnek a „közhasznú” célokra fordított hányada, s miért társul ehhez mindvégig többé-kevésbé krónikus államháztartási deficit. Magyarázattal szolgál az államháztartás falánksága és deficitje elleni tiltakozás és riadalom hullámára is, mellyel mégis mindig karöltve jár a mind több és több közszolgáltatást követelő nyomás.

B

		<i>B</i>	
		ajándék, adócsökkentés	adócsökkentés
<i>A</i>	ajándék, adócsök- kentés	② Gondviselő (jóléti) Állam	④ deficit ajándék <i>A</i> -nak
	adó- csök- kentés	① deficit ajándék <i>B</i> -nek	③ Éjjelőr- Állam

Ha általános adókról van szó,⁶ az „adócsökkentés” mind *A*-nak, mind *B*-nek előnyös, függetlenül attól, hogy melyikük kérte: *A* vagy *B* vagy mindketten. Az „ajándék” viszont csak azt gazdagítja, aki kérte.

Ha *A* is, *B* is kevert stratégiát alkalmaz (② cella), a társadalom a jóléti állam felé vezető ösvényt tapodja, biztosítva annak állandó bővülését és erős hajlandóságát a költségvetési deficitre. Mindazonáltal, minthogy a nemzeti jövedelem elosztása során egy ilyen rendszerben mind több pénzt visz el az „ajándékok” növekvő tömege, lehetlenné válik, hogy a felhalmozódó közadósság kamatszolgáltatára is mind több pénz jusson. Másként fogalmazva: ha a közszolgáltatásoknak elsőbbségük van, a közadósságnak ehhez igazodnia kell. Növelése a leendő nemzeti jövedelem terhére felvett jelzálog; s mivel ennek szolgáltatára már nem marad megfelelő fedezet, a dilemmát végül (ha akarjuk, ha nem) az óhatatlanul beköszöntő infláció oldja meg, amelyben „elolvad”, összezsugorodik az adósságállomány. Így válik az „reálisan kezelhető” kérdéssé.

Ha, ezzel szemben, a két játékos a „tisza” stratégiát választja (③ cella), elméletileg lehetővé válik, hogy az állam minimálisra redukálja a szerepét. Végül, ha *A* kevert, *B* pedig tiszta stratégiával játszik (④ cella), mindkettejük adója csökken – vagy legalábbis nem növekszik –, azonfelül *A* még ajándékot is kap. (Természetesen fordított a konstelláció – vö. ① cella –, ha a stratégiákat fordítva követik.) A két utóbbi esetben a fennmaradó deficit, ha induláskor kisebb is, mint a ② cella esetében (csak egy ajándékot finanszíroz és nem *hettől*), bizonyos idő után valójában amazzal meghaladó tehertételt is jelenthet (ha kevesebb az ajándék – kevésbé meredek az infláció).

Könnyű belátni, hogy *A* választási preferenciája a ④–② kimenetelpárra esik, *B*-é pedig az ①–② párra. A két stratégia nyeregpontja s ezzel a játék „megoldása” megint csak a ②-es cella, a szüntelenül terjeszkedő jóléti állam.

Önvesztő demokrácia?

Minél inkább az itt használt értelemben vett „érzékenységtől” függ egy kormányzat fennmaradása (a visszahívás elkerülése), annál valószínűbb, hogy kedvezően reagál egy-egy kérésre. Minél valószínűbb, hogy kedvező reakciókra hajlik, az „ajándék”-játzsma annál inkább a sémánk előre jelezte eredményeket fogja produkálni, mert – hacsak kategorikus elutasításba nem ütközik – a játék sosem ér véget. Ellenkezőleg. Ahogy a játék egy-egy fordulója elvezet az előre látható eredményhez, a játékosok mindjobban „beletanulnak”, „stratégiáik” beigazolódnak, ösztökélik őket, hogy a következő fordulóba is beszálljanak, sőt a késztetés valószínűleg mind erősebb lesz. Kérni, követelni – mindez az elemi önvédelem eljárása lesz. Amíg mások teszik, kizsákmányolt balek leszel, ha nem teszed te is. Ha az ember nem ellensége saját magának, nem tud addig kiszállni ebből a terméketlen, védekező alapállású körforgásból, amíg meg nem bizonyosodott, hogy szomszédja ezzel nem fog visszaélni.

Naturam expellas furca, tamen usque recurret. A társadalmi szerződés, a *contract social* a „közjavak”-játzsma „csapdáját” akarta volt felszámolni. De alighogy létrejön e roppant méretű társadalomgépezet, melyet azért helyeztek üzembe, hogy a közjavak megte-remthetők legyenek, máris új társadalmi csapdát állít, mely furcsamód hasonlatos az előbbihez. A haszon és költség között természetesen létező kapcsolat mesterséges kikiktatásának könyörtelen logikái következményeként áll elő ugyanaz a haszontalan és balvégzetű „játék”.

Nem kell eredendő rosszindulatot és romlott hajlamokat feltételezni. Nincs szó egyéni hibákról. A társadalmi szerződés beindította *személytelen* mechanizmus okozza,

hogy az „érzékeny” kormányzat megrontja a kormányzottakat. Ez rejlik annak a gyanúnak a mélyén, mely egyre erősebben kezdi fejét felütni, nevezetesen hogy a demokrácia idővel önemésztő lesz, képtelen megfékezni a maga öntudatlanul is önvészítő hajlamait. Minél kevesebb korlátot állít a kormányzottak választásai elé valamely, ráción túli eredetű erkölcsiség (gyökerezézik bár vallási parancsolatokban, ősi tilalomfákban, a becsületben, erényben, az egyéni méltóságban), annál gátlástalanabban keresik személyes sikerüket a saját érdekeik védelmében, és annál ügyesebben játsszák a demokrácia egyre népszerűbb játékát.

A társadalmi szelekció és a sikereltanulás ismert folyamatai végül tehát oda vezetnek, hogy az a fajta erkölcsiség, mely történelmi gyökereit tekintve tipikusan a demokrácia előtti időkből ered, egyre kevésbé képes a mind névtelenebbé váló emberek magatartását kordában tartani. Az önmagához hű, a saját logikájának engedelmeskedő demokrácia így lassacskán felfalja saját, demokrácia előtti koroktól ráhagyott erkölcsi örökségét. Pedig főleg erre alapozva lehet stabilizálni és megfékezni az előnyökért folytatott versenyt, a mind tovább gyűrűző transzferek véget nem érő kavargását, vagyis, röviden: az *érzékeny* kormányzat és a *követelőző* állampolgárok közötti interakciók együttes rendszerét.

Persze óvakodjunk az apokalipikus víziók túlzásaitól. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt az igazságot, hogy minden szervezet sokkal jobban védekezik veleszületett betegségei vagy az idő vasfoga ellen, mint hinnók. Mindazonáltal fel kell tennünk magunkban a józan kérdést: mennyi a lehetséges élettartama az „érzékeny” politikai rendszereknek, s mi következik utánuk?

Az „érzékeny” hatalom ellentettje az „érzéketlen”, a zsarnoki hatalom. E jelző nem feltétlenül arra utal, hogy az önkényuralom illegitim vagy kegyetlen. Legalapvetőbb – talán egyetlen – lényegi jellemvonása: anélkül is képes megőrizni hatalmát, hogy ehhez kormányzottai szüntelenül megújítandó hozzájárulását kérné. Ha a véletlen vagy a történelmileg szerencsés konstelláció okán ezt magától megkapja, beleegyezésüket még csak kikényszerítenie sem kell. Egyvalami biztos: a zsarnokság nem azzal a politikai váltópénzzel *vásárolja* meg ezt a beleegyezést, amit a választók ilyen-olyan kulcsfontosságú frakciójának juttatott ajándékok jelentenek.

A zsarnokság erénye abban a viszonylagos érdektelenségében rejlik, amellyel a kormányzottak vágyait és követeléseit szemléli. Arra kényszeríti ezzel őket, hogy újratanulják a leckét: milyen, a politika világán kívül eső utakon-módokon lelhetik meg boldogulásukat. Az érzéketlen hatalom nem kényszerül egyre több közszolgáltatást nyújtani, nem érdekelt ebben. Mi jár ezzel? Olyan civil társadalom kialakulása, amely kénytelen újra fellelni a kényszerek nélkül létrejövő együttműködés elfelejtett szépmesterségének fortélyait; olyan társadalomé, mely anélkül is képes szükségleteit kielégíteni, hogy az állam nyakán lógna, s amelynek nem a neki kijáró javak biztonsága körül forog minden gondolata, vagy akörül, hogy *még* mi jár neki.

Ha a közömbösség, mellyel alattvalói felé fordul, az önkényuralom titkos s a legtöbb ember által fel nem is ismert erénye, nagy bűnét annál jobban ismerjük: különösebb megfontolások nélkül módja van olyan, szívének kedves javak elérésére törekedni, melyek a közre bajjal járnak. A történelmi elhivatottsága és nagysága gondolatával eltelt zsarnokság, vagy az a zsarnokság – mily jól ismerjük! –, amely, kerül, amibe kerül, boldoggá kívánja tenni alattvalóit (vagy azok unokáit), végzetesen bűnössé válik. Abba a szörnyű bűnbe esik, hogy rabja lesz saját céljainak. Egyedül a lusta és lagymatag

önkényuralom, mely az ilyen vétkeket igencsak fárasztónak tartja, egyedül az képes elkerülni, hogy akár a hatalom puszta használatával semmivé tegye erényeit, értékeit.

Az itt megtorpanó gondolatsor semmilyen hasznos célt nem szolgál. Alig tudunk beleszólni abba, hogy az eljövendő politikai rendszer lusta önkényuralom legyen, s ne ügybuzgó demokrácia, serény zsarnokság, avagy a kettő fattya. Az ilyen rendszerek belső jellemvonásai fölött eltűnődni legfeljebb arra szolgál, hogy az ember bölcsebben válassza meg álmait.

Jegyzetek

1. Frederic Lane: VENICE – A MARITIME REPUBLIC, 1973.

2. A régi vágású liberálisokat megnyugtathatja, hogy a társadalmi szerződés expliciten hitet tesz annak a magánszférának a tiszteletben tartása mellett, mely szféra védelmet nyújt bizonyos intím kapcsolatoknak, ahol a magánügy bántatlanságot élvez. Itt az egyéni választásé marad a döntés szabadsága. De a tapasztalat (eklatáns módon főleg az elmúlt évtizedek amerikai alkotmányjogi gyakorlata, amikor a Legfelsőbb Bíróság élén Warren, illetve Burger főbíró állottak) azt mutatja, hogy a magánszféra határai nehezen meghatározhatók, s a közérdek nyomására képlékenyen alakulhatnak. Ezt a magánszférát az alkotmányban rögzíteni inkább retorikai gesztus, mintsem gyakorlati aktus. A koherens demokraták természetesen ellenzik minden olyan terület fenntartását, amely – akár csak elvileg is – korlátozhatná a többségi szuverenitás érvényesülését.

3. A brit alkotmányos rendszerben szabály és metaszabály nem különül el. A kettő a parlament abszolút szuverenitásában olvad eggyé. Csalódással tölti el az alkotmányelméleti megfontolást, hogy e „torz” alakzat gyakorlati következményei elhanyagolhatónak látszanak.

4. Egyáltalán nem magától értetődő, hogy az egyes emberek nyereségei összeadhatók lennének (így meghatározva a nyertesek csoportjának összes nyereségét). Ugyanez vonatkozik a nettó veszteségekre is. Még kevésbé tekinthető bizonyítottnak, hogy az így előállított vég-

összegekből egyenleget lehet vonni. Mindazonáltal, ha ilyes műveletek logikailag elfogadhatók, egyenlegük – *a priori* – ugyanúgy lehetne negatív, mint pozitív. Semmi nem pre-judikálja az előjelet – hacsak maguknak a számlításoknak a módja nem.

5. Ha az érvényben lévő szabályrendszerben, alkotmányban benne foglaltatik ilyen ülalom, de a társadalom egy része mégis ajándékot kíván kapni az államtól, minden azon dől el, vajon elég nagy és erős-e ez a csoport ahhoz, hogy a metaszabály instanciájához fellebbezve módosíttassa magát a szabályt. S ha ez nem megy neki, tud-e magának azon az úton szövetségeseket toborozni, s megfelelő súlyú koalícióra lépni velük, hogy a hozzá csatlakozóknak ajándékokat ígér (persze a nem csatlakozók költségére). Ha egy nagyon szigorú metaszabályt tiszteletben tartanak, az újraelosztó potenciál természetesen korlátozott. Tökéletesen persze sohasem eliminálódik, hacsak a metaszabály meg nem követeli a maradéktalanul teljes egyöntetűséget – ellenesetben ugyanis mindig akad egy kisebbség (még ha, szélső esetben, egyetlen emberből áll is), akit a többiek nyereségére ki lehet zsebelni. Talán felesleges hangsúlyoznunk, hogy ilyen szigorú alkotmány, szabály vagy metaszabály mellett, mely ennyire korlátozná az újraelosztó potenciált, a dolgok igen nehézkesen, vontatottan mennének.

6. Vagyis, nagyjából, a magánszemélyek jövedelemadója, a vállalkozások nyereségadója, a hozzáadottérték-adó és a szociális járulékfizetések.